

- 1 Haagse agent met gasmasker F '28 tijdens een luchtbeschermings-oefening, 9 april 1935.

Inv.nr. K01518

Luchtalarm! Gas!

Gasmaskers voor de bescherming tegen luchtaanvallen met gifgas, 1931-1940

JOS BREUKERS

In de collectie van Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid, bevinden zich 57 gasmaskers die in de periode 1931-1940¹ gebruikt zijn door de Nederlandse politie, brandweer, luchtbeschermingsdiensten en, ter zelfbescherming, door individuele burgers. De gasmaskers zijn afkomstig van particuliere schenkingen, opruimacties in politiebureaus en brandweerkazernes, en uit opslagplaatsen van de in 1952 opgerichte organisatie Bescherming Bevolking. Dit artikel is de weerslag van het zoeken naar en vastleggen van inhoudelijke informatie en context over deze specifieke objecten in de collectie, met het doel de beschrijvingen in het collectie-registratiesysteem uit te breiden en te verbeteren en om inzicht te krijgen in de mogelijke hiaten in deze bijzondere deelcollectie.

133

Inleiding

De inzet van gifgassen door Duitse, Franse en Britse troepen tijdens de Eerste Wereldoorlog had een groot psychologisch effect. De gasaanvallen veroorzaakten aan het front enorme paniek, demoraliseerden de troepen en droegen bij aan een stijgend aantal frontsoldaten met oorlogsneurose (*shellshock*), ondanks het feit dat er snel gasmaskers ingevoerd werden. Na de oorlog bleek uit onderzoek dat de verliezen aan doden en gewonden door gasaanvallen nog geen één procent van de totale verliezen uitgemaakt hadden.²

Tijdens de Eerste Wereldoorlog was ook het belang van een sterke luchtmacht én luchtverdediging in de oorlogvoering gebleken. Duitse Zeppelins en vliegtuigen voerden tientallen luchtaanvallen met brisant- en brandbommen uit op Parijs, Lon-

Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid / Safe. Annual of Korpora, Heritage Public Safety, 132-163. DOI 10.5117/9789048563739_BREUKERS

¹ Als begindatum is voor 1931 gekozen, zie hiervoor noot 5; de Duitse bezettingstijd is niet meegenomen in dit artikel.

² Michèle Battesti, 'L'emploi tactique des gaz', in: *La Première Guerre Mondiale*, second volume (Paris 1991) 483-486.

den en andere steden, maar vanwege de tegenstand door luchtdoelgeschut en jachtvliegtuigen leden de aanvallers ook grote verliezen.³

De ervaringen uit 1914-1918 en de uitbouw van de militaire luchtvloten met langeafstandsbommenwerpers lagen ten grondslag aan de alom aanwezige vrees dat bij een toekomstig conflict in Europa ernstig rekening moest worden gehouden met luchtaanvallen op steden en objecten van militair belang in het achterland van het front om zo militaire aanvoerlijnen te ontregelen en de burgerbevolking te demoraliseren.⁴

In Nederland werd de basis voor de luchtbeschermingsdienst gelegd door het Departement van Oorlog met de uitgave *Aanwijzingen nopens de door burgerautoriteiten te nemen maatregelen ter bescherming van de bevolking tegen de gevolgen van aanvallen uit de lucht*. Aanschrijving Departement van Oorlog van 9 Maart 1927, II de Afdeling, No. 37 (Den Haag 1927). In 1931 volgde een vernieuwde en uitgebreide uitgave, de 'Leidraad luchtbeschermingsdienst'.⁵

De Wet tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen

De krijgsmacht was uiteraard verantwoordelijk voor de luchtverdediging, maar achtte de luchtbescherming, de bescherming van de bevolking bij luchtaanvallen, een taak voor de civiele autoriteiten, in het bijzonder de burgemeesters.

Een aantal gemeenten richtten een gemeentelijke luchtbeschermingsdienst (LBD) op en hielden luchtbeschermingsoefeningen. De journalist en dichter Yge Foppema (1901-1993) omschreef deze eerste lokale maatregelen als 'papieren propaganda en wat oefeningen in den trant van die der voormalige dorpsschutterij'.⁶

Het ontbrak aan een wettelijke grondslag voor de taken en bevoegdheden van de burgemeesters en gemeenten met betrekking tot de bescherming van de bevolking. Ook de financiering van de te nemen maatregelen was een heet hangijzer. Welke kosten kwamen ten laste van het Rijk en wat moesten de gemeenten zelf bijdragen? Het Rijk droeg immers al de hoge defensiekosten voor de luchtverdediging.

De journalist en dichter Yge Foppema (1901-1993) omschreef deze eerste lokale maatregelen als 'papieren propaganda en wat oefeningen in den trant van die der voormalige dorpsschutterij'.

³ Anoniem, *Cursus gasbescherming, gehouden voor het personeel van het gemeentelijk bouw- en woningtoezicht te Amsterdam, 1938, Deel 1 Tekst, 77.*

⁴ M.L. van der Stempel, *Luchtbescherming. De luchtoorlog en de bescherming van de burgerbevolking*. Blauw-Wit-Serie tot Opbouw en Ontwikkeling, Nr 2/3 (Zwolle 1937) 7.

⁵ *Leidraad voor de burgemeesters bij het nemen van maatregelen ter bescherming van de bevolking tegen de gevolgen van aanvallen uit de lucht*. Aanschrijving Departement van Defensie van 30 Mei 1931, II de Afdeling B No. 61 (Breda 1931), aan te halen als 'Leidraad luchtbeschermingsdienst.'

⁶ Yge Foppema, *Gas! Zijn wij weerloos?* (Velsen 1934) 103.

2 Hulpverlener met gasmasker F '26 bij een luchtbeschermingsoefening in Renkum, 11 maart 1937.

Inv.nr. 00039668

135

Terwijl in het parlement de debatten over een wetsvoorstel aangaande de luchtbescherming voortduurden, lijfde Italië Ethiopië in als kolonie. Tijdens deze veroveringsoorlog voerde Mussolini's luchtmacht in januari 1936 bombardementen met mosterdgasbommen uit.⁷

Eind april 1936 trad de Wet tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen in werking. De gemeenten in Nederland werden ingedeeld in drie gevarenklassen: hoog risico op luchtaanvallen (negentien gemeenten), middelrisico (zeventig) en laag risico (overige gemeenten). Het Rijk droeg bij aan de kosten tot een maximum van 2% van het aantal inwoners in de hoog risico gemeenten en 0,5 % van het aantal inwoners in de gemeenten met middelrisico. In de overige gemeenten moesten de uitgaven ten bate van de bescherming van de burgerij uit de gemeentekas betaald worden, tot een maximum van 0,5 % van het aantal inwoners.

In alle gemeenten werd de gemeente belast met de oprichting en inrichting van gemeentelijke luchtbeschermingsdiensten (LBD 's).⁸ In de memorie van antwoord

⁷ Rex Trye, *Mussolini's Soldiers* (Shrewsbury 1995) 50.

⁸ A1993. Burgdorffer en G.J. Sas, *Wet van den 23sten april 1936 (Staatsblad Nr. 302), tot bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen. Met uitvoeringsvoorschriften en aantekeningen* (Alphen aan den Rijn 1936) 19-24 en 76-78.

op het wetsontwerp stelde de regering duidelijk dat er ‘een breed arbeidsveld open blijft en moet blijven voor het particulier initiatief, de zelfbescherming der bevolking.’⁹ Het gehoopte krachtig werkend initiatief vanuit de bevolking betekende *de facto* dat burgers en bedrijven, die geen actieve rol in de luchtbeschermingsorganisatie vervulden, voor hun eigen veiligheid moesten zorgen.

Bescherming tegen gas

Gasmaskers behoorden tot de in de wet genoemde beschermings- en ontsmettingsmiddelen. Het Rijk nam de verplichting op zich om aan de gemeenten met hoog en middelrisico in totaal 57.479 gasmaskers te verstrekken. In november 1938 waren pas 11.000 gasmaskers uitgegeven, waarvan 5000 legergasmaskers.¹⁰ Ter relativering: Nederland telde in 1936-1938 ruim acht miljoen inwoners en voor de Britse burgerbevolking waren toen reeds 27 miljoen gasmaskers op voorraad aanwezig.¹¹

Om de burgers te overtuigen van de noodzaak om zelf gasmaskers te kopen werden het Propagandabureau voor gasmaskers, met vestigingen in Rijswijk en Rotterdam, en het Syndicaat Gasmaskers in Amsterdam opgericht.¹² Het Syndicaat was een initiatief van de Vrijwillige Burgerwacht Amsterdam.¹³ Deze organisaties organiseerden lezingen en cursussen en hadden mede als doel gasmaskers zonder winst oogmerk te koop aan te bieden. Bovendien vroegen zij om donaties, opdat ook gasmaskers gratis aan on- of minvermogenden verstrekt konden worden. De Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming (N.V.L.) startte in september 1939 haar eigen verkoopcentrale, officieel de Stichting Luchtbeschermingsmaterialen (LUBEMA) geheten.¹⁴ In reclameadvertenties werden – ook ondeugdelijke – gasmaskers aangeboden voor woekerprijzen.

Om misstanden te voorkomen werd in augustus 1937 het ‘Gasmaskerbesluit 1937’ afgekondigd, dat per 1 februari 1938 in werking trad.¹⁵ Dit besluit was *de jure* een uitvoeringsbesluit van de Warenwet, en viel daarmee onder de bevoegdheid en verantwoordelijkheid van de minister van Sociale Zaken. Het besluit bepaalde dat

⁹ Tweede Kamer, Zitting 1935-1936.-87. Bescherming van de bevolking tegen luchtaanvallen. Memorie van antwoord. (ingezonden 28 november 1935) No. 2, Algemeene beschouwingen. § 1.

¹⁰ Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1938-1939. Tweede Kamer. Rijksbegroting voor het dienstjaar 1939. 2.V.7. Memorie van antwoord (26 november 1938) 20.

¹¹ *Luchtgevaar. Officieel orgaan van de Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming*, 4 (1938) 54.

¹² Propagandabureau: *Luchtbeschermings-Tentoonstelling Utrecht 1939*. LUBETU, van 2 t/m 10 juni 1939, *Beatrix-Hal Jaarbeurs Utrecht. Gids voor de tentoonstelling op het gebied der luchtbescherming* (Utrecht 1939) 1.

¹³ *Nieuwe Apeldoornsche Courant* (6 december 1938) 3.

¹⁴ *Luchtgevaar. Officieel orgaan van de Nederlandsche Vereeniging voor Luchtbescherming* 10 (1939) 240.

¹⁵ *Besluit van den 20sten Augustus 1937, tot toepassing van de artikelen 14, 15 en 16 der Warenwet (Staatsblad 1935, No. 793) op gasmaskers.* (Gasmaskerbesluit 1937, Staatsblad no. 856.).

3 Illustratie in: *Luchtbeschermings-Tentoonstelling Utrecht 1939. LUBETU, van 2 t/m 10 juni 1939, Beatrix-Hal Jaarbeurs Utrecht. Gids voor de tentoonstelling op het gebied der luchtbescherming (Utrecht 1939) binnenkaft.*

Inv.nr. KE002018

Plotseling
is het gevaar er en even

Plotseling
heeft U een

Gasmasker
noodig.

Voorziet U daarom tijdig.

Wij leverden reeds groote hoeveelheden

Volksgasmaskers

aan tal van Particulieren, Groote Bedrijven, Rijks- en Gemeente-instellingen en Vereenigingen voor Luchtbescherming

Voor personeelvoorziening speciale betalingsregeling

Ook **Gasmaskers** voor actieve hulpcolonnen, alsmede **industriemaskers** tegen stof- en giftige dampen

Vraagt inlichtingen bij het

Propagandabureau voor gasmaskers

Verkoopsorganisatie

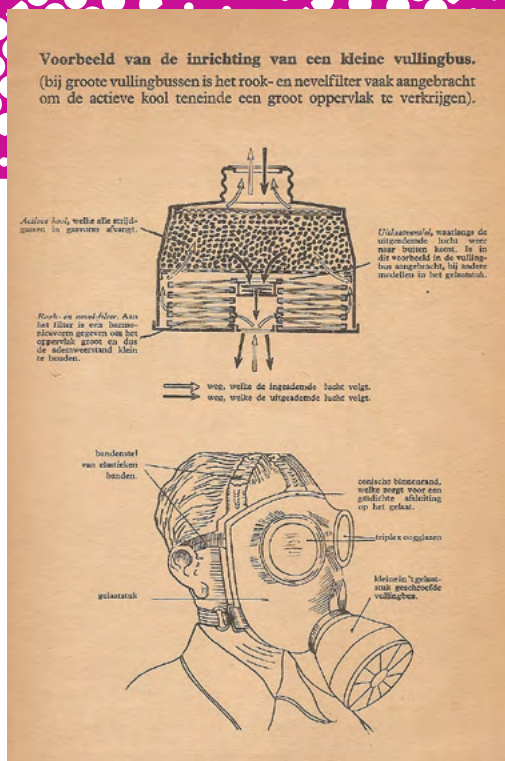
Hoofdkantoor te Rijswijk, Z.-H.
Da Costalaan 52-54 - Tel. 119980

Bijkantoor te Rotterdam:
Bergweg 214 a - Telefoon 42643

het in Nederland vervaardigen en importeren van gasmaskers enkel is toegestaan aan hen, aan wie door of vanwege de minister van Sociale Zaken vergunning is verleend. Voorwaarde voor de verlening van de vergunning was de voorafgaande (technische) goedkeuring van het type gasmasker (zowel gelaatstuk als gasfilterbus) door het Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen (A.I.) aan de Hembrug (Zaandam). Na verlening van de vergunning dienden alle gelaatstukken en gasfilterbussen van dat type gasmasker voorzien te zijn van het Rijkskeurmerk (vergunningsmerk) met toegekend nummer, het vervaardigingsjaar en de naam en adres van de vervaardiger/importeur. Op de gasfilterbussen moest bovendien de minimaal gegarandeerde gebruiksduur tegen de strijdgassen fosgeen en chloorpicrine vermeld worden. Dat moest tenminste drie uur en drie ½ uur bedragen.

Verder benadrukt het Gasmaskerbesluit de bevoegdheid van de lokale Keuringsdiensten van Waren om controles uit te voeren bij de fabrikanten, importeurs en wederverkopers. Door hen geconstateerde gebreken leidden tot intrekking van de vergunning.

Voor de brandweer en industrie waren stofmaskers, industriemaskers, filtermaskers, rook- en nevelhelmen en zuurstoftoestellen in de handel, die deels ook bescherming boden tegen militaire gifgassen, maar het zijn geen synonieme be-

4 Illustratie in: A.W. Claasen, *Voorzorgen en beveiligingsmaatregelen te nemen door gezinshoofden met het oog op eventuele gasaanvallen* ('s-Hertogenbosch z.j.) 21.

Inv.nr. KE002017

mingen. Daarom definieert en gebruikt het Gasmaskerbesluit de term 'gasmasker' als een voorwerp dat bestemd is voor het beschermen van het gelaat en de luchtwegen van personen tegen alle soorten gas, rook en nevel, – hetzij deze gasvormig, vloeibaar of vast zijn – welke als strijdstoffen kunnen worden gebruikt. Het gasmasker bestaat uit een gasmaskergelaatstuk en een gasfilterbus.¹⁶

Een gasmaskergelaatstuk dat het hele gelaat, inclusief mond, neus en ogen, bedekt wordt ook een volgelaatmasker genoemd. Een gelaatstuk met gasfilterbus wordt ook filtermasker genoemd, omdat het de omgevingslucht, waarin de drager zich bevindt, filtert en zo de drager beschermt tegen strijdgassen oftewel oorlogsgassen.

Geen enkel van de hieronder beschreven gasmakers bood afdoende bescherming tegen besmetting door mosterdgas, omdat de olieachtige nevel of druppels mosterdgas ook via de onbedekte huid en zelfs door normale kleding en schoeisel heen het lichaam binnendringen. Ook boden zij geen bescherming tegen koolmonoxide (kolendamp).¹⁷

¹⁶ Gasmaskerbesluit 1937, artikel 1 en artikel 2, lid 1 en 2.

¹⁷ F.A. van Drimmelen, *Handboek voor luchtbescherming* (Aalten [1939]) 55-57.

In 1934 stelde het Centraal Normalisatie Bureau een commissie in voor de normalisatie van onderdelen van gasmaskers. De schroefdiameter voor de aansluiting van gasfilterbussen werd 40 mm; dit was gelijk aan de Duitse DIN-norm.¹⁸

De gasmaskers die werden verkocht aan de bevolking ter zelfbescherming worden in contemporaine publicaties en reclame-uitingen doorgaans volksgasmaskers of volksmaskers genoemd. Ook de benaming 'burgermasker' werd gebruikt om dit soort gasmaskers te onderscheiden van de 'legermaskers' met een grote gasfilterbus met een dubbele gebruiksduur. De volksmaskers of burgermaskers waren primair bestemd voor de 'passieve luchtbescherming' of 'passieve bevolking'.

Met de 'actieve bevolking', 'actieve luchtbescherming' en 'actieve hulpcolonnes' werden al degenen aangeduid die diensten verrichten en/of uitrukken bij een luchtaanval. Deels werden die uitgerust met 'legermaskers' en deels met 'burgermaskers'. De gemeente Eindhoven bijvoorbeeld verstreekte vijftig 'legermaskers' aan de gemeentelijke Luchtbeschermingsdienst, maar het overige personeel van de plaatselijke LBD moest met volksmaskers uitgerust worden.¹⁹ Alle korpsleden van de Haagse politie werden in juni 1939 uitgerust met een volksmasker L.702, maar voor de Haagse politiebrandweer werden 'legermaskers' aangeschaft.²⁰ Uit beelden van het Polygoon bioscoopjournaal 'Bommen op de residentie' blijkt dat de Haagse politie tijdens een luchtbeschermingsoefening op 9 april 1935 al over (een klein aantal?) legermaskers (gasmasker F) beschikte.²¹

Catalogus

Bekend zijn (mij, tot nu toe) de volgende achttien modellen:

1 Nederlands militair Gasmasker F (Inv.nr. 02700127)

Het legermasker is vervaardigd door het Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen (A.I.) aan de Hembrug, Zaandam. Het gasmasker bestaat uit het gelaatstuk van rubber met ingebed weefsel, de hoofdbanden, de geribde luchtslang van rubber en weefselstof en de gasfilterbus ('vullingbus').

De gelaatstukken werden vervaardigd door de Verenigde Nederlandsche Rubberfabrieken Hevea N.V. in Doorwerth en door de N.V. Rubberfabriek Vredestein te Loosduinen. Het gelaatstuk heeft ronde oogglazen van triplexglas, die bij eventueel breken geen scherven maken en gasdicht blijven. De oogglazen zijn met oogglasringen in het gelaatstuk bevestigd. Het mondstuk van het masker is het aansluitstuk

¹⁸ *Vuur en Water. Vakblad gewijd aan de belangen van het brandwezen. Orgaan van de Kon. Nederlandsche Brandweervereeniging* 11 (1934) 163-164.

¹⁹ *Klaar! Orgaan voor de Eindhovensche Luchtbeschermings-organisatie* 12 (1938) 214.

²⁰ *Officieel Weekblad van de s'Gravenhaagsche Gemeente-Politie* 25 (1939) 1.

²¹ *Weekjournaal van Polygoon Hollands Nieuws*, week 15 1935, Beeld en Geluid LTI198959614_POS107020127.

5 Gasmasker F M. '26.

Inv.nr. 02700127

van de luchtslang. Om het mondstuk heen is een rubbering bevestigd die dient als gespenstel waaraan de verstelbare hoofdbanden bevestigd zijn.

Het gelaatstuk is van het model '26 (M. '26), maat 5 (normaal) en voorzien van het vervaardigersmerk H van Hevea. Dit gelaatstuk, vervaardigd in de periode 1926-1928, is gemaakt in de maten 3 (klein) en 5 (normaal) en heeft als bijzonderheid de ooringen van rubber en het mondstuk van aluminium.

Vanaf 1928 werd het gelaatstuk van het model '28 (M. '28) gemaakt in de maten 3, 5 en 7 (groot), met gekartelde metalen ooringen en een mondstuk van rubber.

Kenmerkend voor het Gasmasker F is de blikken ventielkoker met uitademventiel, die de luchtslang opdeelt in een boven- en onderslang. De bovenslang is 12 cm lang. Dit gasmasker is in de uitvoering voor onberedenen, waarbij de onderslang 18 cm lang is. Bij de uitvoering voor beredenen, die de draagtas met vullingbus op de zijde droegen, is de onderslang 45 cm lang.²²

De onderslang heeft aan het uiteinde een beugelkoppelstuk voor de bevestiging aan de gasfilterbus. De gasfilterbus met vijf horizontale versterkingsribben is een vullingbus F uit december 1932 met het serienummer 'No. 64203'. Het geheel zit in een groene, canvas draagtas met riemen. Dit is de 'draagzak' voor onberedenen. In een klein opbergvakje op de zijkant van de tas is een groen blikje met het opschrift

²² Beschrijving in: *Handleiding Gasbescherming, Deel I* (boekwerk nr. 52). Aanschrijving M. v. D. van 29 Augustus 1932, *Ilde Afd. B, No. 28* (Breda 1932) 23-25, en *Handleiding Gasbescherming, Deel II* (boekwerk nr. 52a). Aanschrijving M. v. S., M. v. D. a.i. van 7 april 1936, *Ilde Afd. B, No. 27* (Breda 1936) 1-7.

'BRILLENZALF TOT GASMASKERS' opgeborgen. Aan de andere kant zit in een zakje een kartonnen doosje 'ONDERDEELEN TOT GASMASKER G' opgeborgen. In de sluitflap van de draagtas is een stoffen label genaaid met het dienstnummer M 403 erop. Aan het gasmaskergelaatstuk is een plaatje bevestigd met het ingeslagen dienstnummer M 403.

6 Gasmasker G '35.

Inv.nr. 00040096

2 Nederlands militair gasmasker G (Inv.nr. 00040096)

Gasmasker G '35 (voor beredenen), Rijkskeur 001 (31-12-1937), gelaatstuk met fabrieksmerk 'VREDESTEIN HOLLAND', van de A.I., Hembrug (Zaandam). Dit is een voor de civiele markt bestemde uitvoering van het 'legermasker' gasmasker G. De belangrijkste kenmerken van het gasmasker G zijn het uitademventiel dat in het mondstuk van het gelaatstuk ondergebracht is en de luchtslang (inademings slang) uit één stuk tussen gelaatstuk en gasfilterbus.²³

Het gelaatstuk werd gemaakt in de maten 3, 5 en 7 door Hevea en Vredestein. Het gasmasker voor onberedenen had een luchtslang van 45 cm lengte; de uitvoering voor beredenen had een 70-80 cm lange luchtslang.

²³ Handleiding Gasbescherming, Deel I (boekwerk nr. 52). Aanschrijving M. v. D. van 23 Februari 1938, IIde Afd. B, No. 13 (Breda 1938) 26.

De aan het leger geleverde gasmaskers G waren niet voorzien van de stempels en etiketten met de Rijkskeur 001. De gasmaskers die door de A.I. werden verkocht voor civiel gebruik, alleen de variant voor beredenen, zoals dit exemplaar, hadden die stempels en etiketten wel, maar pas vanaf 1 januari 1938. Dit exemplaar was in gebruik bij de Haagse politiebrandweer.

Het complete gasmasker, met de benaming 'gasmasker G '35 (voor beredenen)' met gasfilterbus en draagtas was in 1936-1938 te koop voor f 20,00.²⁴ Het gelaatstuk van groen rubber is voorzien van ronde scherfvrije oogglazen van triplexglas, het gespenstel rond het mondstuk met vijf hoofdbanden en een bakelieten mondstuk met daarin het uitademventiel (uitlaatventiel) van mica, beschermd door een in het mondstuk geschroefde metalen deksel met gaatjes. Achter het mondstuk is het aansluitstuk van de luchtslang aangebracht. De 71 cm lange luchtslang heeft een beugelkoppelstuk voor de bevestiging aan de gasfilterbus. Het gelaatstuk is vervaardigd door Vredestein in opdracht van de A.I., Hembrug. Op de buitenzijde van het kinstuk staat in hoog reliëf 'VREDESTEIN HOLLAND 7/39'. Op de binnenzijde van het gasmaskergelaatstuk is een ronde inktstempel aangebracht met het opschrift: Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen, Hembrug, (Rijkskeur) 001, en daarboven het jaartal 1939 en de afkorting Gm A. De metalen gasfilterbus (vullingbus) heeft acht horizontale versterkingsribben en is voorzien van een papieren etiket met het opschrift: Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen, Hembrug (Zaandam), (Rijkskeur) 001, het jaartal 1939, en de beschermingsduur: Fosgeen 6 uren Chloorpicrine 7 uren. De gasfilterbus heeft de vervaardigingsstempel 1 - 39 en het serienummer 733740, binnenin de luchtinlaatopening. Los erbij is een kurken stop ter afsluiting van de gasfilterbus.

3 Hevea-Electro rook- en gasmasker Model 126 (niet in de collectie)

Het Hevea-Electro rook- en gasmasker (Ned. Fabr.) Model 126, van de N.V. Electro, zuur- en waterstoffabriek te Amsterdam. Dit gasmasker is een commerciële kopie van het legermasker G, met een gelaatstuk van Hevea. Het gasmasker is in de uitvoering voor onberedenen met de korte luchtslang van 45 cm lengte. Bij het gasmasker hoort een eenvoudige draagtas voor de gasfilterbus. Electro verkocht dit masker voor f 39,- ; bijna twee keer de prijs van de A.I.²⁵

²⁴ Reclameblad *Prijzblad april 1936* van de Artillerie-Inrichtingen Hembrug (Zaandam) (Inv.nr. 40096).

²⁵ Prijs in: *Vuur en water* 6 (juni 1933) 89. Foto in: *Luchtgevaar* 1 (1934) binnenkaft.

- 7 Carnaval 1935, gasmaskers als vermomming: Hevea-Electro Model 128, Draeger 'Gummihaube' en Draeger 'K12 Ventilmaske' met gasfilterbus 209.

Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Het Leven/fotograaf onbekend, SFA022801458.

4 Gasmasker Draeger 'Gummihaube' (niet in de collectie)

Duits gasmasker Draeger 'Gummihaube', geïmporteerd door de N.V. Maatschappij 'Oxygenium', Schiedam. Oxygenium was de 'vertegenwoordigster voor Nederland, België en Koloniën' van het Drägerwerk Lübeck, een grote Duitse fabrikant van gasmaskers, ademluchttoestellen en zuurstofkoffers.²⁶ Een tweede importeur van Draegerproducten was het N.V. Technisch Handelsbureau v.h. W.E. Mingramm in Den Haag. Firmastempels van Oxygenium en Mingramm komen beide voor op Nederlandstalige reclamebrochures van Draeger. In de reclamebrochure *Draeger. Gasbeschermingsapparaten voor de luchtbescherming* wordt de 'Gummihaube' omschreven als 'Gummi-helmmasker met uitademingsventiel op zijde en nevel-filter-patroon 460. Vlucht-apparaat voor de passieve bevolking'.²⁷ Het gasmasker van zwart rubber heeft ronde oogglazen van cellon en een uitademventiel op het linkerwangstuk. Het is geen volgelaatsmasker met hoofdbanden, maar een zogenoemd kapmasker met een badmutsachtige hoofdkap.

²⁶ *Vuur en Water* 1 (1934) voorkaft.

²⁷ Reclamebrochure 'Draeger. Gasbeschermingsapparaten voor de luchtbescherming', Blad RK 3 (August 1936) 2.

8 Draeger 'K12 Ventilmaske'

Inv.nr. 00040212

5 Gasmasker Draeger 'K12 Ventilmaske' (Inv.nr. 00040212)

Duits gasmasker Draeger 'K12 Ventilmaske', 1934, met gebruiksaanwijzing, gasfilterbus en draagbus met draagriem. Geïmporteerd door 'Oxygenium', Schiedam. Het volgelaatsmasker van rubber bedekt met tricot ('Gummistoffmaske') is voorzien van elastische hoofdbanden, ronde oogglazen van schervrij cellon (celluloid) in aluminium oogringen en een bakeliëten filterschroefstuk. De hoofdbanden zijn aan het gelaatstuk vastgenaaid. Op het linkerwangstuk van het masker is het uitademventiel van aluminium bevestigd. Daarop staat in een driehoek het monogram Dw (Drägerwerk) met daaronder 'DRAEGER'. Het gelaatstuk is op de binnenrand van het gelaatstuk gemerkt met de inktstempels 'Drägerwerk Lübeck' en de fabriekstempel 5.34: mei 1934.

Uit de gebruiksaanwijzing blijkt dat dit model gasmasker in 1933 door Dräger op de markt gebracht werd, aanvankelijk met de rook- en nevelfilter type 204 voor de brandweer.²⁸ De gasfilterbus 204 werd snel opgevolgd door het type 502, dat ook bestemd was voor de bescherming tegen strijdgassen. Dräger verkocht deze gasfilterbus 502 in Duitsland ook als 'S-Filter für den zivilen Luftschutz'. De ijzeren gas-

²⁸ Bij het gasmasker: *Gebrauchsanweisung K12 Dräger Ventilmaske. Gummistoffmaske mit Nebelfiltereinsatz 204*, 3. Ausgabe November 1933. Zie ook: *Vuur en water* 6 (1933) 88-90.

filterbus is voorzien van een papierband met de tekst 'Dräger, nr. 541858, Filterbus 502 beschermt tegen alle bekende strijdgassen incl. rook en nevelstoffen'. Op de bovenzijde van de filterbus staat in hoog reliëf het monogram Dw en de firmanaam DRAEGER voluit en de inktstempel '22. Sep 1937' (vervaardigingsdatum). Deze gasfilterbus heeft een bodemplaat met 135 luchtinlaatgaatjes en aan de onderkant een diameter van 10,8 cm.

De groene, ovale blikken draagbus in militaire stijl met stoffen schouderriem is op de bovenkant van de deksel gemerkt met het Drägerlogo in reliëf en op de zijkant van de deksel een ovale merkplaatje 'N.V. Maatschappij Oxygenium Schiedam'.

6 Belgisch 'ademhalingsmasker SBA' (niet in de collectie)

Belgisch civiel 'ademhalingsmasker SBA', Rijkskeur 002 (05-05-1938), geïmporteerd door de N.V. Otter & Groenendijk, Amaryllislaan 7 in Heemstede. Het gelaatmasker van rubber met grote ronde oogglazen heeft een uitademventiel op neushoogte, boven het bakelieten mondstuk voor de bevestiging van de gasfilterbus. Onder de kin bevindt zich bovendien een rubber afvoerbuisje voor het verwijderen van vocht.²⁹

De vervaardiger van dit gasmasker was de Belgische chemische fabriek 'Société Belge de l'Azote et des Produits Chimiques du Marly' (SBA), in de gemeente Ougrée, net onder Luik. Voor de export naar Nederland werden de Belgische gelaatstukken uitgerust met een aansluitstuk met een 40 mm schroeffitting, in plaats van de in België gebruikte 25 mm schroeffitting.

Kort nadat Otter & Groenendijk een grote order geplaatst hadden, annuleerde SBA de levering van die gasmaskers omstreeks september 1938.³⁰ SBA staakte de productie van dit model gasmasker, en ging over op het vervaardigen van het goedkopere en voor massaproductie geschiktere gasmasker L.702.

7 Gasmasker Draeger 'Nedra' (inv.nr. 00039528)

Het Draeger gasmasker 'Nedra', Rijkskeur 003 (04-07-1938), uit 1939, van leverancier N.V. Maatschappij 'Oxygenium', Schiedam, met gasfilterbus 502 en draagbus met draagriem. Oxygenium presenteerde dit masker in vele reclameadvertenties als 'Nederlands fabricaat', maar de vergunning met Rijkskeur 003 is afgegeven voor de invoer van dit type gasmasker, niet voor de vervaardiging ervan. Bovendien is het gelaatstuk volkomen identiek met het Duitse Draeger-gelaatstuk model 201. Het is dus gewoon Duits fabricaat.

²⁹ Luchtgevaar 7 (1938) 114.

³⁰ Luchtgevaar 10 (1938) 159 en 174.

9 Gasmasker 'Nedra'.

Inv.nr. 00039528

De hoofdbanden zijn vastgenaaid aan het gelaatstuk. Het volgelaatmasker van rubber is voorzien van ronde oogglazen in oogglasklemringen, elastische hoofdbanden en een gietijzeren filterschroefstuk met uitademventiel.³¹ Dit schroefstuk is identiek aan het oudste type schroefstuk van het Duitse militaire gasmasker GM-30, dat in 1930 werd ingevoerd. Kenmerkend voor dit schroefstuk zijn de spijlen op het ventielhuis. Het schroefstuk is voorzien van een meegegoten opschrift: het monogram Dw (Drägerwerk) gevolgd door het cijfer 2. Ook exemplaren met de opschriften Dw 1 en Dw 3 zijn bekend. Het uitademventiel van mica is in het ventielhuis bevestigd.

Op de buitenzijde van het gelaatstuk staat onder het maatcijfer 2 (normaal) de ovale inktstempel met de Rijkskeur 003. Binnenin op het kinstuk van het gelaatstuk staat een rechthoekige inktstempel met daarin de tekst 'GASMASKERGELAATSTUK N.V. OXYGENIUM SCHIEDAM' en rechts naast de rechthoek het jaartal 1939. Op de binnenrand van het gelaatstuk staat een inktstempel met de maand en het jaar van vervaardiging 5 39: mei 1939.

De ijzeren 'gasfilterbus 502' Draeger N.V. Oxygenium Schiedam, Rijkskeur 003, 1937, is voorzien van de stempel '1 sep 1938' (vervaardigingsdatum). Deze gasfil-

³¹ *Luchtgevaar* 9 (1938) 152.

terbus heeft een bodemplaat met 135 luchtinlaatgaatjes en heeft aan de onderkant een diameter van 10,8 cm.

De groene ijzeren draagbus in Duitse militaire stijl met stoffen schouderriem is op de bovenkant van de deksel gemerkt met het Drägerlogo in reliëf. De cilindrische, ovale draagbus is kenmerkend voor Dräger. Doorgaans zijn Duitse draagbussen rond. Op de zijkant van de deksel van de draagbus is een ovale merkplaatje met het opschrift 'N.V. Maatschappij Oxygenium Schiedam' vastgeklonken. Bovenop de deksel van de draagbus is bovendien een inktstempel gezet met het Duitse keurmerk conform het Luftschutzgesetz: RL1-38/5. Dit keurnummer is verleend aan de firma Dräger voor de 'S-Tragebuechse', de draagbus voor gasmaskers.

8 Hevea-Electro rook- en gasmasker Model 128 (Inv.nr. 00039527)

Het Hevea-Electro rook- en gasmasker (Ned. Fabr.) Model 128, Rijkskeur 004 (28-05-1938), van de N.V. Electro, zuur- en waterstoffabriek te Amsterdam. Het gasmasker van Nederlands fabricaat met een gelaatstuk van Hevea werd vanaf 1933 te koop aangeboden; in 1933 voor f 12,75.³² Dit exemplaar uit 1938 is compleet met gasfilterbus, gebruiksaanwijzing, glazenalf en draagbus.

Het volgelaatsmasker van rubber is gemerkt met het fabrieksmerk HEVEA HOLLAND op het linkerwangstuk en is een zogenoemd 'spinmasker' met vijf elastische hoofdbanden met een stoffen verzamelstuk. Deze banden zijn bevestigd aan schuifgespen op het gelaatstuk. Het gelaatstuk heeft in rubberringen bevestigde en splintervrije oogglazen van celluloid. Het masker is niet gemerkt met een maat-aanduiding of Rijkskeurmerk. Het metalen filterschroefstuk voor de gasfilterbus is ingebed in een slurfachtige uitstulping van het gelaatstuk.

Opmerkelijk is dat het gasmasker geen afzonderlijk uitademventiel heeft. Het is een gasmasker met zogenoemde pendel- of éénweg-ademing, waarbij de uitgedemde lucht door de gasfilterbus heen uitgeblazen wordt. Het vocht in de uitgedemde lucht beïnvloedt de filterende werking van de koolstof (Norit) in de gasfilterbus nadelig, waardoor deze aan effectiviteit inboet.³³ In maart 1939 stopte Electro de productie van het Model 128.

De ijzeren gasfilterbus is voorzien van een merkplaatje (plakplaatje) met het opschrift 'N.V. Electro Amsterdam Holland Patented in most countries' en de inktstem-pels 'niet tegen koolmonoxyde' en 'Nederl. Octrooi No. 21.30'. De cilindrische filterbus heeft een diameter van 9,6 cm en is 10,4 cm hoog. De luchtinlaat in de bodem van de bus is een schijf met 124 gaatjes.

De groene blikken draagbus met stoffen draagriem is voorzien van een plakplaat met de afbeelding van een gasmasker en de tekst 'universal gasmask canister N.V.

³² *Vuur en water* 6 (1933) 89.

³³ F.A. van Drimmelen, *Handboek voor luchtbescherming* (Aalten [1939]) 76.

10 Gasmasker Hevea-Electro Model 128.

Inv.nr. 00039527

Electro Amsterdam Holland Patented in most countries'. In de draagbus zijn een doosje Hevea Anti-dimming glazenalf, met daarin een zinken tube met zalf, opgeborgen en de gebruiksaanwijzing voor het gasmasker uit februari 1938.

Hoewel het gasmasker en de gasfilterbus pas in 1938 zijn gekeurd, is het Model 128 lang in productie en in gebruik geweest, 1933-1939.

9 Gasmasker 'Auer-Duiker' (Inv.nr. 00040094)

Gasmasker 'Auer-Duiker', Rijkskeur 005 (27-10-1938), geïmporteerd door Technisch Bureau J. Duiker, 's-Gravenhage.³⁴ Duiker was de alleenvertegenwoordiger voor Nederland en de koloniën van de Auer-Gesellschaft te Berlijn. Auer, voluit de 'Deutsche Gasglühlicht-Auer-Gesellschaft m.b.H.', gebruikte ook de merknamen 'Degea' voor gasmaskers en 'Audos' voor ademluchttoestellen.³⁵ Auer in Berlijn en Dräger in Lübeck waren de grootste Duitse én Europese producenten van gasmaskers, ademluchttoestellen en zuurstofkoffers.

³⁴ *Luchtgevaar* 11 (1938) 191.

³⁵ Reclameblad *Atenschutz Degea*, 1209, XI. 1931.

11 Gasmasker 'Auer-Duiker'.

Inv.nr. 00040094

Het gasmasker is het Duitse Auer type 726 'Drellstoff Vollmaske AS'. De afkorting AS in de modelaanduiding geeft aan dat het masker een afzonderlijk uitademventiel heeft: Ausatemventil seitlich. Het gasmasker is compleet met gasfilterbus en draagbus.

Groen gelaatstuk van dril (soort canvas) met een gummicoating op de binnenzijde en stroken rubber op de naden. Het gelaatstuk heeft een omgeslagen binnenrand van leer, die een gasdichte afsluiting op het gezicht waarborgde. De vijf hoofdbanden zijn van canvas met elastische tussenstukken en aan het gelaatstuk vastgenaaid. Aan het gelaatstuk zit ook een nekband. Het model 726 had ook een omhangband aan de onderrand van het gelaatstuk, maar die is bij dit exemplaar weggesneden.

Het volgelaatmasker heeft twee ronde oogglazen in een zetting van gerold brons (niet uitneembaar). Het masker heeft op de linkerwangzijde een mica uitlaatventiel in een metalen ventielhuis met het opschrift 'AB112K', voor Auer Berlin type 112K.

Het schroefstuk voor de bevestiging van de gasfilterbus op het gelaatstuk is van metaal met het opschrift 'AUER' en het cijfer 2. Binnenin het gelaatstuk staan twee bijna geheel vervaagde inktstempels: de ovale inktstempel met de vermelding van de Rijkskeur 005 en mogelijk een Duitse inktstempel met de modelaanduiding of maand en jaar van vervaardiging.

De gasfilterbus is beplakt met een papierband met de opschriften 'GASFILTER-BUS 89/155 1938 Technisch Bureau J. Duiker 's-Gravenhage Phopsgeen 3 uren Chloorpicrine 3 1/2 uren' en het ovale Rijkskeurmerk 005. De filterbus heeft een bodemplaat met 135 luchtinlaatgaatjes en aan de onderkant een diameter van 10,9 cm.

Het gasmasker is opgeborgen in een grijze cilindrische draagbus van blik. De deksel van de draagbus is in hoog reliëf gemerkt met het fabrieksmerk 'AUER' en het opschrift 'RL 1-38/3 Vertrieb gemäss § 8 Luftschutzgesetz genehmigt'.

Het 'Auer-Duiker'-gasmasker kostte begin 1940, inclusief gasfilterbus, f 19,-. Een losse gasfilterbus kostte f 2,50. Andere volksgasmaskers waren te koop voor prijzen tussen de f 4,- en f 12,50. Het 'Auer-Duiker'-gasmasker was op dat moment het duurste civiele gasmasker in de handel.³⁶

12 'Gasmasker II' (Inv.nr. KB00757)

'Gasmasker II', Rijkskeur 006 (28-05-1938), uit 1938, van de AI, Hembrug (Zaandam).³⁷ Het gelaatstuk met de handleiding is opgeborgen in een oranje opbergblik. Op de deksel van het opbergblik is een fabriekslabel geplakt met de tekst: 'Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen, Hembrug (Zaandam), 1938, Rijkskeur 006, Gasmaskergelaatstuk II.' Daarop is met potlood de naam 'D. v. Zaanen' geschreven.

Het gelaatstuk is door Hevea vervaardigd voor de AI. Het gelaatstuk van groen rubber is op de linkerbuitenkant gemerkt: 'HEVEA HOLLAND'. Op de rechterbuitenkant van het gelaatstuk staat de maataanduiding 5 (normaal) en een inktstempel 'LUCHTBESCHERMINGSDIENST 006526 ZAANDAM'. De inktstempel met het fabrieksmerk, modelaanduiding en Rijkskeur staat links binnenin het gelaatstuk, zonder het jaar van vervaardiging.

Het gelaatstuk heeft ronde onbreekbare oogglazen van kunststof die in de rubberen oogringen van het gelaatstuk zijn geklemd. Het in lengte verstelbare hoofdbandenstel bestaat uit een stoffen voorhoofdsband en twee doorlopende elastiekbanden. De voorhoofdsband heeft passanten als doorlaat voor de elastiekbanden en dient zo als verzamelstuk van het bandenstel. Het gelaatstuk is voorzien van een schuifgesp aan de bovenzijde ter bevestiging van de voorhoofdsband en vier versterkte rubberknoppen waaraan de elastiekbanden bevestigd zijn door middel van een dubbele chroomleren tong met een schuifgesp. Aan de twee onderste rubberknoppen is ook een stoffen draagband vastgemaakt. Deze draagband heeft vastgemaakte chroomleren tongen aan de uiteinden.

Het gelaatstuk is verder voorzien van een rond aansluitstuk van kunsthars voor de gasfilterbus. In dit aansluitstuk is het rubber inadementiel ondergebracht. Het

³⁶ Stichting Lubema, *Geïllustreerd prospectus voor luchtbeschermingsmaterialen* ('s-Gravenhage [1940]) 25.

³⁷ *Luchtgevaar* 7 (1938) 114.

12 'Gasmasker II'.

Inv.nr. KB00757

uitademventiel is op de kin van het gelaatstuk aangebracht en bestaat uit een speekselzakje van rubber met een opgeschroefde metalen beschermkorf. Het speekselzakje, een rubberflap, dient voor de afvoer van speeksel en transpiratievocht en zo nodig, vanwege de smalle uitlaatgleuf, alleen heel dun braaksel, uit het gasmasker. Het speekselzakje met beschermkorf is overigens geen typisch Nederlandse uitvinding; het kwam al voor op de Britse en Amerikaanse gasmaskers uit de Eerste Wereldoorlog.

Het hier beschreven gasmaskergelaatstuk II is vervaardigd door Hevea en heeft aan de hoofdbanden zwarte chroomleren tongen. In de collectie van Korpora bevinden zich meerdere exemplaren van het gasmasker II, met gelaatstukken van Hevea én Vredestein en met zwarte én bruine chroomleren tongen.

Helaas ontbreekt in de Korporacollectie de bijbehorende 'gasfilterbus II', Rijkskeur 006. Er zijn wel enkele Al-gasfilterbussen aanwezig waarvan de opgeplakte papierbanden, met daarop het vervaardigingsjaar, merk en Rijkskeurnummer, verloren gegaan zijn. Deze gasfilterbussen zijn volkomen gelijk aan de 'gasfilterbus III', Rijkskeur 009.

13 'Gasmasker III'.

Inv.nr. 02700125

11 'Gasmasker III' (Inv.nr. 02700125)

'Gasmasker III', Rijkskeur 009 (28-10-1938), uit 1938, van de AI, Hembrug (Zaandam). Het gelaatstuk met de handleiding is opgeborgen in een oranje opbergblik. Op de deksel van het opbergblik is een fabriekslabel geplakt met de tekst: 'Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen, Hembrug (Zaandam), 1938, Rijkskeur 009, Gasmaskergelaatstuk III.'

Het volgelaatmasker is op de linkerbuitenkant van het gelaatstuk gemerkt 'HEVEA HOLLAND' en bij Hevea vervaardigd in opdracht van de AI. Op de rechterbuitenkant van het gelaatstuk staat de maataanduiding 5. De inktstempel met het fabrieksmerk, modelaanduiding, Rijkskeurnummer en jaar van vervaardiging, links binnenin het gelaatstuk is duidelijk leesbaar: gasmaskergelaatstuk III, Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen, Hembrug (Zaandam), Rijkskeur 009, 1938. Verder is het gelaatstuk gelijk aan het hierboven beschreven 'gasmaskergelaatstuk II'.

De groene 'gasfilterbus III' is beplakt met een papierband met de vermelding van: Gasfilterbus III, Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen, Hembrug (Zaandam), Rijkskeur 009, 1938 en is afgesloten met een schroefdoop. Deze filterbus uit 1938 heeft binnenin, onder het schroefstuk, geen merkaanduiding. Een deel van de gasfilterbussen III uit 1939 en 1940 in de Korpora-collectie heeft daar het monogram 'AI' in

hoog reliëf staan, en enkele ook een tweede merk: MBZ in een cirkel. Dit is het monogram van de N.V. Plaatmetaalindustrie Van Mouwerik en Bal (MOUBA) in Zeist.³⁸

De filterbus heeft aan de onderkant een bodemplaat met 102 luchtinlaatgaatjes. De bodem van de filterbus heeft een diameter van 12 cm en past daarom niet in de smalle, ronde of ovale, metalen draagbussen, die afzonderlijk te koop waren voor het opbergen van volksgasmaskers.

In 1938 steeg de spanning in Europa door de 'Anschluss' van Oostenrijk bij Duitsland en de Duitse annexatie van het Sudetenland. In Nederland vertienvoudigde daardoor de particuliere vraag naar gasmaskers. De AI produceerde vanaf november 1938 500 gasmaskers III per dag.³⁹ Na klachten over het losschieten van de elastieken hoofdbanden van de rubberknoppen op het gelaatstuk van de gasmaskers II en III voorzag de AI de gelaatstukken van messing klemschijfjes. Deze werden bovenop de leren tongen over de rubberknoppen geschoven, met de opening naar de neuszijde van het gelaatstuk gekeerd.⁴⁰

12 Gasmasker Hevea-Electro Model 130 (Particuliere collectie)

Gasmasker Hevea-Electro Model 130, Rijkskeur 011 (28-10-1938), met gasfilterbus, gebruiksaanwijzingen, glazenalf en opbergbus, 1939. Dit is één van vier gasmaskers die werden aangetroffen op een kelderwandrek in een woning in Brummen, waar een vierpersoonsgezin woonde tijdens de oorlogsjaren. Het gasmaskergelaatstuk en de gebruiksaanwijzing van de 'KERS' conserveerbus zijn voorzien van inktstempels van het Syndicaat Gasmaskers Amsterdam. De conserveerbus (opbergbus) en de gasfilterbus zijn beplakt met papierlabels van de Vrijwillige Burgerwacht Amsterdam. Het Syndicaat bood dit model gasmasker te koop aan voor f 5,00.⁴¹

Het metalen opzetstuk diende op de filterbus geplaatst te worden en daar bovenop en ondersteboven het gelaatstuk. Zo beschermde het opzetstuk het inadementiel tegen samendrukken en mogelijk verkleven.

Het gelaatstuk in de maat 5 (normaal) is door Hevea vervaardigd voor de N.V. Electro in Amsterdam en is gelijk aan de gasmaskergelaatstukken II en III, die door Hevea en Vredestein gemaakt zijn voor de AI. Dit exemplaar heeft zwarte chroomleren tongen voor de bevestiging van de hoofdbanden en draagband.

De donkergroene ijzeren gasfilterbus is voorzien van een papierband met het opschrift 'N.V. Electro Zuur- en Waterstoffabriek Distelweg 90 – Amsterdam-N.

³⁸ <https://www.stedelijk.nl/nl/collectie/maker/240804-n.v.-plaatmetaalindustrie-van-mouwerik-en-bal>.

³⁹ Handelingen der Staten-Generaal. Bijlagen. 1938-1939. Tweede Kamer. Rijksbegroting voor het dienstjaar 1939. 2.V.7. Memorie van antwoord (26 november 1938) 20.

⁴⁰ Luchtgevaar 4 (1939) 76-77.

⁴¹ Luchtgevaar 5 (1939) 93.

14 Gasmasker Hevea-Electro
Model 130.

15 'Duiker-Vredestein-Volksmasker'.
Inv.nr. 02700123

Gasfilterbus Model 130, Nederl. Octrooi 21304, Rijkskeur 011', maar is verder gelijk aan de filterbus van het gasmasker Hevea-Electro Model 128. Bij dit ensemble uit Brummen zit overigens de gebruiksaanwijzing voor het gasmasker Model 128 in plaats van het Model 130. In maart 1940 werd de vergunning voor het Model 130 ingetrokken wegens geconstateerde gebreken.⁴²

13 'Duiker-Vredestein-Volksmasker' (Inv.nr. 02700123)

Het 'Duiker-Vredestein-Volksmasker', Rijkskeur 012 (22-03-1939), uit 1940 in originele doos, met gasfilterbus, gebruiksaanwijzing, zeepstift en draagtas. Deze set was begin 1940 te koop voor f 5,85.⁴³ Een gasfilterbus 10 ('Duikerfilter No. 10') kostte in de losse verkoop f 2,40. Het gelaatstuk werd ook los verkocht in een oranje opbergblik met het opschrift 'Vredestein-Duiker gasmasker, gasmaskergelaatstuk'. Het gelaatstuk is door Vredestein vervaardigd voor het Technisch Bureau J. Duiker, 's-Gravenhage. Het gelaatstuk is gelijk aan de gasmaskergelaatstukken II en III, die door Hevea en Vredestein gemaakt zijn voor de AI, en het Hevea-Electro gelaatstuk Model 130. Dit exemplaar heeft zwarte chroomleren tongen voor de bevestiging van de hoofdbanden en draagband, maar geen messing klemschijven van de AI op de rubberknoppen.

Op de rechterbuitenkant van het gelaatstuk staat de maataanduiding 3. Dit was de kleinst leverbare maat. De inktstempel met het fabrieksmerk, modelaanduiding, Rijkskeurnummer en jaar van vervaardiging, links binnenin het gelaatstuk is duidelijk leesbaar. Het gelaatstuk is op de linkerbuitenkant gemerkt: 'VREDESTEIN HOLLAND' en daaronder het nummer '05' (zonder puntje achter HOLLAND). Bij alle andere Duiker-Vredestein-gelaatstukken in de collectie van Korpora staat een punt achter HOLLAND en daaronder een volgnummer. Sommige nummers komen meermaals voor en zijn derhalve geen unieke serienummers, maar vermoedelijk lotnummers.

De 'gasfilterbus 10' van Technisch Bureau J. Duiker, 's-Gravenhage, Rijkskeur 012, uit 1939, met inktstempel 30 april 1940, heeft binnenin, onder het schroefstuk, het opschrift 'DUIKER' in hoog reliëf. De filterbus, ingepakt in bruin papier, is op de inlaat (onderkant) nog voorzien van de papieren fabrieksafdichting en derhalve nooit gebruikt. De bus heeft aan de onderkant een diameter van 10,8 cm en past daarom gewoonlijk wel in smalle, ronde of ovaal, metalen draagbussen. De gasfilterbus ('Duikerfilter No. 10') is uiterlijk verder gelijk aan de Auer-filter van het Auer-Duiker gasmasker, Rijkskeur 005. De Duikerfilter is lichter groen van kleur.

De zeepstift voor reiniging van de oogglazen is ingepakt in zilverpapier. De roodbruine stoffen draagtas met witmetalen drukknopsluiting en draagband heeft binnenin een vakje voor een zeepstift en een wit label met het opschrift 'Stikster No. 5'.

⁴² *Luchtgevaar* 3 (1940) 84.

⁴³ *N.V.L. Studieorgaan voor het luchtbeschermingsvraagstuk* 9 (1940) binnen achterkaft.

16 Gasmasker 'Veritex'.

Inv.nr. 00040058

14 Gasmasker 'Veritex' (Inv.nr.00040058)

Gasmasker 'Veritex' van fabrikant 'Veritex' N.V., Nieuw-Milligen (bij Apeldoorn). Het gasmasker komt voor met Rijkskeur 010 (25-10-1938) en 014 (10-03-1939). Uiterlijk zijn er geen verschillen waarneembaar. Het 'Veritex'-gasmasker is een 'kapmasker' met badmutsachtige hoofdkap, in plaats van de gebruikelijke hoofdbanden ('spin'). Kapmaskers bieden door de bedekking van achterhoofd en oren een betere bescherming tegen huidvergiftiging door strijdgassen zoals mosterdgas en labyrintgassen, die werken op het middenoor en duizeligheid veroorzaken. De hoofdkap is echter oncomfortabel en bevordert warmtestuwing.⁴⁴

Het gasmasker met Rijkskeur 014 uit 1940 is met de gasfilterbus opgeborgen in de meegeleverde kartonnen doos. De doos vermeldt de maat 3 (klein), het vervaardigingsjaar en de prijs, aanvankelijk f 3,50, in 1940 verhoogd tot f 4,-. De naam van de eigenaar is ingevuld op de doos: Zr. (zuster) Caliste H.

Het gasmasker van groen rubber heeft ronde oogglazen, gezet in metalen oogringen, die door middel van krimpen zijn vastgezet. Op het linkerwangstuk is de inktstempel met de Rijkskeur geplaatst. In het ronde bakelieten schroefstuk voor

⁴⁴ F.A. van Drimmelen, *Handboek voor luchtbescherming* (Aalten [1939]) 54.

de filterbus is het inademventiel verwerkt en het uitademventiel met speekselzakje van rubber.

De groene 'Veritex'-gasfilterbus, Rijkskeur 014, uit 1940 heeft aan de onderkant een diameter van 12 cm en is nagenoeg gelijk aan de gasfilterbus III van de AI. Veritex gebruikte zelf de benaming 'gasfilterbus Type Artillerie Inrichtingen'.⁴⁵ De gasfilterbus is op de inlaat (onderkant) nog voorzien van de papieren fabrieksafdichting en derhalve nooit gebruikt. Binnenin de filterbus, onder de afsluitdop, staat het merk 'VERITEX' in hoog reliëf en het monogram 'MB' in een cirkel. Dit duidt aan dat de gasfilterbus is vervaardigd door MOUBA in Zeist.

17 Gasmasker 007 'L.702'.

Inv.nr. 00039254

15 Gasmasker 'L.702' (Inv.nr. 00039254, 00040090)

Gasmasker 'L.702', in de uitvoeringen 'gasmasker 007', Rijkskeur 007 (11-08-1938), en 'gasmasker 016', Rijkskeur 016 (22-06-1939). De gasmaskers '007' en '016' zijn een exportversie van het Belgische civiele gasmasker L.702, dat in de periode 1938-1940 werd vervaardigd door de 'Société Belge de l'Azote et des Produits Chimiques du Marly' (SBA), in de gemeente Ougrée, net onder Luik.⁴⁶ SBA produceerde honderduizenden exemplaren totdat de gasmaskerproductie in 1940 op last van de Duitse bezetter werd gestopt. Het gelaatstuk werd vervaardigd in de maten 0 (kindermaat) tot en met 3. Exemplaren in de maten 2 en 3 komen het meest voor. Voor de export naar Nederland werden de Belgische gelaatstukken uitgerust met een aansluitstuk voorzien van een 40 mm schroeffitting, in plaats van de Belgische van 25 mm.

⁴⁵ Luchtgevaar 12 (1938) 209.

⁴⁶ <http://users.skynet.be/flexaret/civil/l702.html>

18 Gasmasker 016 'L.702', Ougrée, Taille O (kindergasmasker).

Inv.nr. 0004090

Het gasmasker '007' werd geïmporteerd door de N.V. Otter & Groenendijk, Amaryllislaan 7, in Heemstede. Het gasmasker '016' werd geïmporteerd door de N.V. Ougrée Handelmaatschappij, Bezuidenhoutscheweg 91 in Den Haag (op de gasfilterbus geschreven als "s-Gravenhague"). Dit was een dochteronderneming van de Belgische staalfabriek Société Anonyme d'Ougrée-Marihaye, net als SBA gevestigd in Ougrée. Deze staalfabriek vervaardigde de gasfilterbussen en de blikken draagbussen voor de gasmaskers 'L.702' van SBA.⁴⁷

Het gelaatstuk uit 1939 is op het rechterwangstuk gemerkt met het fabrieksopschrift 'L.702 MODELE DEPOSE TAILLE 2' en is op de binnenzijde gemerkt met een ronde inktstempel met de vermelding Otter & Groenendijk, Heemstede, 1939, en de Rijkskeur 007. Het gelaatstuk is vervaardigd van gewalst bruin rubber met twee roestvrije metalen ringen waarin de oogglazen van spintervrij triplexglas geklemd zijn. Het bakelieten aansluitstuk voor de gasfilterbus is tevens de behuizing van het in- en uitademventiel. Het inademventiel is een rubberschijf middenin het schroefstuk en het uitademventiel, tevens vochtafvoer, bestaat uit 16 gaatjes in de buitenrand van het aansluitstuk.⁴⁸ Het gelaatstuk is aan de bovenkant en zijkanten voorzien van vijf gevulkaniseerde rubberknoppen waaraan de metalen schuif-

⁴⁷ <https://en.wikipedia.org/wiki/Ougr%C3%A9e-Marihaye>

⁴⁸ *Luchtgevaar 3* (1939) 43.

gespen van het hoofdbandenstel bevestigd zijn. De vijf hoofdbanden zijn middels deze schuifgespen in lengte verstelbaar en komen bijeen op een bakelieten ring als verzamelstuk.

De gasfilterbus bestaat uit een boven- en een onderstuk, verbonden in een uitstekende persrand. De filterbus heeft in de bodem een ronde luchtinlaatopening met een diameter van twee centimeter. Aan de onderkant heeft de filterbus een diameter van 11 cm zodat deze gewoonlijk wel in smalle, ronde of ovaal, blikken draagbussen past.

Het gasmasker 'L.702' werd doorgaans geleverd in de grijze, blikken draagbus met stoffen schouderriem. Op de deksel van de draagbus staat in hoog reliëf 'L.702' gestanst. De '016' versie is ook aangetroffen in een baksteenrode canvas draagtas met drukknopsluiting en vaste stoffen schouderriem.

19 'gasmasker A F'.

Inv.nr. 00039526

16 'Gasmasker AF' (Inv.nr. 00039526)

Het 'gasmasker A F', Rijkskeur 019 (30-08-1939), werd geïmporteerd door Cidex N.V., Keizersgracht 265, Amsterdam. Het gasmasker is vervaardigd door de Tsjechische firma Fatra. Fatra werd in 1935 opgericht als dochterbedrijf van de Bata-schoenfabrieken om gasmaskers en gaskleding te maken voor het Tsjecho-Slowaakse leger.⁴⁹ Het gasmasker is het Tsjechische gasmasker FM 1a (Fatra Model 1a). Kenmerkend voor dit model is het metalen mondstuk, dat bestaat uit het naar beneden gekromde filterschroefstuk met het uitademventielhuis daaronder. Het mondstuk

⁴⁹ <https://www.fatra.cz/en/about-us/history/>

is met een metalen wurgband in het gelaatstuk bevestigd. Het volgelaatsmasker van grijs rubber is voorzien van een inktstempel met de maataanduiding 2 (normaal) en is aan de binnenkant gemerkt met het vervaardigingsjaar 1939 en de inktstempel met de Rijkskeur 019. De oogglazen zijn in het gelaatstuk vastgezet met zwarte, metalen buitenklemringen. Het hoofdbandenstel bestaat uit zes elastische stofbanden die in een kruisstuk samenkomen, waarbij de twee onderste banden met een schuifgesp verstelbaar zijn. Aan deze banden is ook een omhangkoord bevestigd. De gasfilterbus is beplakt met een papierband met de aanduiding 'gasfilterbus Mod. AF', de firmagegevens, de beschermingsduur en de Rijkskeur 019. Verder is de filterbus op de onderkant gemerkt met de inktstempels 'PLYMA DF-1' en '17.IX.1939'. De filterbus heeft aan de onderkant een rond gat (diameter 1,7 cm) als luchtinlaat en de bus zelf heeft een diameter van 10 cm en is 12 cm hoog.

De zwarte stoffen draagtas met blauwe zoomrand sluit middels een oog en leren tongriem. Deze tas is niet gemerkt en waarschijnlijk van Nederlandse makelij.

17 Volksmasker 'Fatra' (Inv.nr. 02700119)

Het volksmasker 'Fatra', Rijkskeur 026 (25-09-1939), werd geïmporteerd door G.L. Loos & Co's Fabrieken N.V., Keizersgracht 689, Amsterdam. Gasmasker en gasfilterbus zijn opgeborgen in de originele kartonnen doos met onder andere de opdruk 'Fatra' volksmasker Rijkskeur No. 026', waar ook de gebruiksaanwijzing en een oogzeepstift in zit. Los erbij is ook een stoffen draagtas in kakikleur met schouderriem. De tas sluit middels een oog en leren tongriem. Deze tas is niet gemerkt en waarschijnlijk van Nederlandse makelij.

Het gasmasker is het Tsjechische gasmasker FM 3d (Fatra Model 3d), waarbij het gelaatstuk – op het mondstuk na – gelijk is aan dat van het model FM 1a. Het mondstuk is eveneens met een metalen wurgband in het gelaatstuk bevestigd, maar is vervaardigd van zwart bakeliet. Het filterschroefstuk en het uitademventielhuis daaronder staan in een rechte lijn ten opzichte van elkaar. De merknaam Fatra staat op het uitademventielhuis. Het vervaardigingsjaar, 1939, en de maat, 2 (normaal), staan binnenin het gasmaskergelaatstuk in de neusholte. De grijze gasfilterbus is op de onderkant beplakt met een papierschip met de tekst 'G.L. LOOS & Co's FABRIEKEN N.V. AMSTERDAM-C. Jaar van aanmaak: 1939 GASFILTERBUS beschermt o.m. tegen CHLOORPICRINE: 3 ½ uur PHOSGEEN: 3 uur' gevolgd door het Rijkskeurmerk 026. De gasfilterbus heeft aan de onderkant een diameter van 9,9 cm met een luchtinlaatgat met een diameter van 1,7 cm en is 11,5 cm hoog. Het volksmasker 'Fatra' was in 1939 en 1940 te koop voor f 6,-.⁵⁰

⁵⁰ N.V.L. *Studieorgaan voor het luchtbeschermingsvraagstuk* 5 (1939) en idem 9 (1940) achterblad.

20 Volksmasker 'Fatra'.

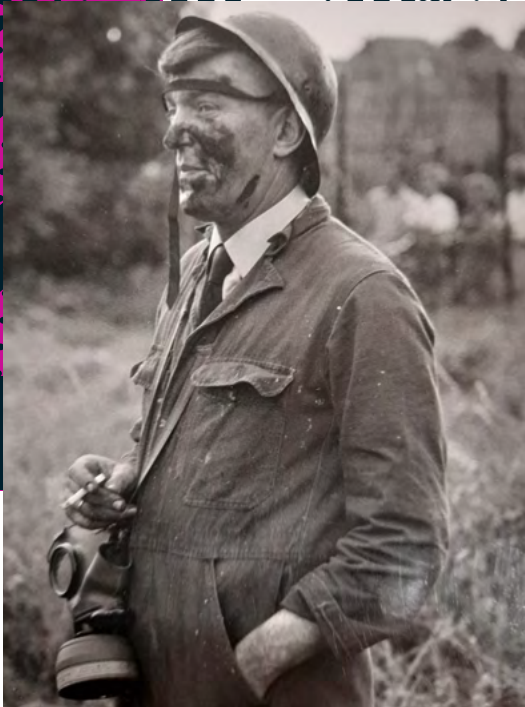
Inv.nr. 02700119

De Rijkskeurmerken voor Cidex en Loos & Co's in Amsterdam werden afgegeven in augustus en september 1939. De gasmaskers van Fatra in de Korporacollectie zijn vervaardigd in 1939. De Fatrafabriek was gevestigd in Napajedla in de landstreek van Brno. De Duitse inval op 15 maart 1939 maakte een eind aan de Tsjecho-Slowaakse republiek en het Tsjechische gebied werd het Duitse protectoraat Bohemen en Moravië, met de Fatra Aktiengesellschaft, Erzeugung technischer Gummiwaren, Napajedl/Mähren (fabriekscode ebd).⁵¹ Blijkbaar heeft de Duitse machtsovername de export van gasmaskers naar Nederland niet verhinderd.

18 Gasmasker Draeger 'Volox' (niet in de collectie)

Het Draeger gasmasker 'Volox', Rijkskeur 033 (04-12-1939), van leverancier N.V. Maatschappij 'Oxygenium', Schiedam, met gasfilterbus 502 of 563. Het gasmasker is vervaardigd door het Drägerwerk in Lübeck voor de export naar Nederland. Het volgelaatsmasker van groen rubber heeft vijf hoofdbanden, ronde oogglazen en een rond bakelieten aansluitstuk voor de gasfilterbus. Het inadementiel is midden-

⁵¹ *Liste der Fertigungskennzeichen für Waffen, Munition und Gerät* (Nürnberg 1977) 267.

21 Brigadier A.J.C. den Boer van de Gemeentepolitie Leerdam tijdens een anti-terreuroefening, 10 juli 1958. Hij heeft een volksmasker 'Fatra' met gasfilterbus 10 van Duiker omhangen.

Inv.nr. 16465

in het schroefstuk geplaatst en het uitademventiel bestaat uit 18 gaatjes in de buitenrand van het aansluitstuk. Dit model gasmasker is zeldzaam. Waarschijnlijk is maar een klein aantal geleverd vóórdát het Ministerie van Sociale Zaken op 17 april 1940 de aan 'Oxygenium' en 'Mingramm' verleende vergunningen voor de import van gasmaskers uit Duitsland introk. Volgens het ministerie voldeden de gasmaskers niet aan de in het Gasmaskerbesluit 1937 gestelde eisen.⁵²

Besluit

Gelukkig kreeg Nederland geen luchtaanvallen met gifgas te verduren. Het totaal aantal geproduceerde volksgasmaskers is onbekend. De volksmaskers waren van Nederlands, Belgisch, Duits en Tsjechisch fabricaat. Bij al deze maskers is de gasfilterbus (vullingbus) rechtstreeks aan het gelaatstuk geschroefd. De filterbussen zijn onderling uitwisselbaar en passen op de verschillende modellen. De Nederlandse 40 mm schroeffitting is identiek aan de Duitse DIN-norm.

Het 'gasmaskergelaatstuk II' van groen rubber kan wel het typisch Nederlandse volksgasmaskergelaatstuk genoemd worden omdat het door twee rubberfabrieken,

⁵² *Nederlandsche Staatscourant* 75 (17 april 1940) 3-4.

Hevea en Vredestein, werd vervaardigd voor in totaal vier modellen gasmaskers, van de AI, Electro in Amsterdam en Duiker in Den Haag.

De gasmaskers werden na de Tweede Wereldoorlog nog opgeslagen en doorgebruikt bij politiekorpsen, brandweerkorpsen en de organisatie Bescherming Bevolking, totdat er voldoende nieuwe gasmaskers ('gasmasker K') voorhanden waren.

Tijdens de onderzoeksperiode zijn een vijftal hiaten in de Korporacollectie geconstateerd: de 'Gummihaube' en het 'Volox'-masker, beide van Draeger, het Belgische 'ademhalingsmasker SBA', het gasmasker 'Veritex' (variant met Rijkskeur 010) en de 'gasfilterbus II' van de AI Hembrug. Deze hopen we alsnog aan de collectie van Korpora te kunnen toevoegen.

Abstract

Since poison gas was used during World War I, long-range bombers had been introduced and tensions were rising in Europe, the Air Raid Precautions Act was passed in the Netherlands in 1936. The legislation emphasised individual responsibility for self-protection. This meant that citizens had to buy a gas mask themselves. The Gas Mask Decree (1937) required all gas mask models for Civil Defence units and civilians to be approved by the Dutch State Arsenal. Facepieces and filter canisters had to be marked with the State Acceptance Number and year(s) of approval and production. This paper identifies and describes the gas masks used by police, fire brigades, Civil Defence units and individual citizens, 1931-1940. Three models are heavy, regular Army box respirators, whose filter containers are worn in a haversack on the chest. All the other models are lighter civilian gas masks, with an easily replaceable screw-on filter canister attached to the facepiece. The gas masks were carried in a basic satchel or cylindrical metal case. Two Dutch-made gas masks have a peculiar design: the Veritex gas mask's facepiece has a swimcap type hood; the Hevea-Electro Model 128 gas mask's facepiece has no outlet valve. Air is inhaled and exhaled through the filter canister.

Keywords

gas mask, people's mask, air attack, air raid precautions services, poison gas, mustard gas

Over de auteur

Jos Breukers (1960) studeerde geschiedenis aan de Katholieke Universiteit Nijmegen en museologie aan de Universiteit Leiden. Hij is werkzaam als hoofdconservator bij Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid. Hij schreef over het Romeinse leger en aspecten van de politiegeshiedenis, zoals *Met gezag bekleed. Ceremoniële uniformen van de Nederlandse politie in historisch perspectief* (2009). Hij is redactielid van *Veilig. Jaarboek Korpora, Erfgoed Publieke Veiligheid*.